

Research Article

Identification and Validation of Anxiety Symptoms in the Family Drawing Test of Children Aged 4 To 6 Years

Nayere Ilyat: M.A. in Educational Psychology, Department of Psychology, Faculty of Humanities, University of Kashan, Iran
nayere.ilyat@gmail.com

Masoud Kiani *: Assistant Professor of Educational Psychology, Department of Psychology, Faculty of Humanities, University of Kashan, Iran
m.kiani@kashanu.ac.ir

Abstract

The purpose of this study was to identify and validate anxiety symptoms in the family drawing test of 4–6-year-old children. In this study, content analysis and post-event research method were used. The statistical population included children of 4-6 years old from kindergartens in Kashan city. To select a sample, the cluster sampling method was used. In order to screen children with anxiety, a total of 128 parents completed the parent version of the Spence Preschool Anxiety Test. Thirty-nine children with anxiety were randomly assigned to the experimental group and 39 children without anxiety symptoms were randomly assigned to the control group. At the first stage of the research, based on the theoretical review of literature and the opinion of experts, a total of 34 signs of anxiety in children's drawings were grouped in two categories: the general structure of the drawing (20 signs) and the drawing of a person (14 signs). At the second stage, the family drawing test was taken from children of both the experimental and control groups, and the drawn pictures were analyzed using the checklist made by the researcher to assess the symptoms of anxiety. The findings of the study showed that in the family drawings drawn by children, between the experimental group (children with anxiety) and the control group (children without anxiety), there was a difference in meaning in 16 signs in the general structure of the drawing and 13 signs in the drawing of a person. The results of this study show that children's drawings can be used as a tool to screen children's anxiety along with other diagnostic methods and tools.

Keywords: anxiety; children's painting; family drawing test

Introduction

Anxiety disorder is known as one of the common problems in childhood which hinders children's ability to behave normally (Azham & Janon, 2021). Painting as a projection tool can give psychologists information about children's inner and outer world and their understanding of their families (Goldner et al., 2015). The family drawing test is a tool for measuring

cognitive-emotional development, mental health and children's understanding of their family relationships (Biasi et al., 2015). In numerous studies, signs of anxiety in children's paintings have been discussed. Some signs of anxiety in children's painting include shading, frequent erasing, increasing the size, ignoring details, distorting, simplifying the head and simplifying the body (Handler & Reyher, 2010).

* Corresponding author

The purpose of the present study was to investigate the signs of anxiety in the drawings of children with anxiety based on the family drawing test and to answer the following questions: (1) according to the existing theoretical and research literature, what signs of anxiety are identified in the drawings of children with anxiety? (2) which signs of anxiety in the family painting test of children with anxiety (experimental group) in comparison with children without anxiety (control group) are valid and can be used as criteria for their screening?

Method

The present research analyzes the signs of anxiety in children's family drawings through content analysis. The statistical population of this research included all children between four to six years in kindergartens in Kashan. Cluster sampling method was used to select the sample and a total of 128 children from five kindergartens in Kashan were included in sample. After completing the Spence Preschool Children's Anxiety Questionnaire in the screening phase, 39 children with anxiety were randomly assigned to the experimental group and 39 children without anxiety were randomly assigned to control group, and the children of both experimental and control groups were asked to draw their families.

In this study, three different tools were used to collect information. Anxiety Questionnaire for Preschool Children Parent Version SCAS which has 28

questions and 5 components evaluates anxiety (Spence et al., 2001). The results of the validity check of this tool have indicated favorable level of validity (Edwards et al., 2010). The reliability of this tool was estimated using Cronbach's alpha coefficient. The next research tool is the family drawing test FDT was first developed by Doppel (1931) and Wolff (1942); But after that, it was compiled more completely by Hales (1951), (as cited in Salehi, Oliyayi, and Bahrami, 2010). Various studies have been conducted on the reliability and validity of the family drawing test. To make this checklist, while reviewing the articles available inside and outside the country, the opinions of 5 professors in the field of psychology were used. Finally, totally 34 signs of anxiety were identified in children's drawings. In order to analyze the data, descriptive indices and chi-square test were used to check the significance of the difference for the frequency of anxiety symptoms in the two experimental groups and the control group.

Findings

In the screening stage, using the parents' version of the preschool children's anxiety questionnaire, the average scores of the experimental group were higher than the average scores of the control group in all components of anxiety. All the children in the experimental group were diagnosed with anxiety based on the Spence scale, and the score of the children in the control group was lower than the cut-off point, and as a result, it was at the non-anxiety level.

Table 1

Confirmed frequency, frequency percentage and chi-square test of anxiety symptoms in family painting of two study and control groups

Variables	group	observed frequency	Frequency	Chi square	The significance level
shading	Experiment	28	79.71	46.68	**0.00
	Control	0	0		
Delete a lot	Experiment	3	7.69	3.12	0.07
	Control	0	0		
Increase in size	Experiment	13	33.33	15.6	**0.00
	Control	1	56.2		

Variables	group	observed frequency	Frequency	Chi square	The significance level
increase pressure	Experiment	31	79.48	51.44	**0.00
	Control	1	2.56		
delete	Experiment	18	15.46	20.109	**0.00
	Control	2	5.12		
Loss of details	Experiment	14	35.89	7.22	**0.00
	Control	5	12.82		
to distort	Experiment	3	7.69	3.12	0.07
	Control	0	0		
Simplification	Experiment	30	76.92	48.75	**0.00
	Control	1	2.56		
Discontinuity of lines	Experiment	4	10.25	4.21	*0.04
	Control	1	2.56		
No drawing	Experiment	0	0	---	----
	Control	0	0		
Light or bold line	Experiment	30	76.92	48.75	**0.00
	Control	1	2.56		
small size	Experiment	22	56.41	30.64	**0.00
	Control	0	0		
Failure to complete the painting	Experiment	1	2.56	1.1	0.31
	Control	0	0		
Delete	Experiment	11	28.2	12.8	**0.00
	Control	1	2.56		
Few elements	Experiment	14	35.89	13.94	**0.00
	Control	2	5.12		
Painting at the bottom of the page	Experiment	15	38.46	18.58	**0.00
	Control	0	0		
Painting on the edge of the page	Experiment	7	18.42	7.69	0.006
	Control	0	0		
Self-depreciation	Experiment	28	71.79	43.68	**0.00
	Control	1	2.56		
Use of color Dark ones	Experiment	16	41.02	20.19	**0.00
	Control	1	2.56		
Add details	Experiment	34	87.17	11.01	**0.00
	Control	22	56.41		

* $P < 0.05$ ** $P < 0.01$

According to the data in Table (1), there was a significant difference between the two experimental and control groups in terms of the frequency of all the identified

signs of anxiety in children's drawings, except for the four signs of erasing a lot, distorting, not drawing, and not completing the drawing.

Table 2

Frequency, percentage and the chi-square test of anxiety symptoms in the people drawing in experimental and control groups

Variables	group	observed frequency	Frequency	Chi square	The significance level
little man	Experiment	24	61.53	34.66	**0.00
	Control	0	0		
No trunk and parts	Experiment	9	23.07	10.17	**0.00
	Control	0	0		

Variables	group	observed frequency	Frequency	Chi square	The significance level
Small and unstable legs	Experiment	27	69.23	41.29	**0.00
	Control	0	0		
The mouth is linear	Experiment	33	84.61	57.2	**0.00
	Control	0	0		
Emphasis on the eyes	Experiment	14	89.35	17.06	**0.00
	Control	0	0		
Remove the eyes	Experiment	1	2.56	1.01	0.31
	Control	0	0		
big head	Experiment	20	51.28	26.89	**0.00
	Control	0	0		
Inflexible arms	Experiment	19	48.71	16.2	**0.00
	Control	3	7.69		
Removal of body parts	Experiment	38	97.43	74.1	**0.00
	Control	0	0		
Face shading	Experiment	20	51.28	26.89	**0.00
	Control	0	0		
angry face	Experiment	9	23.07	10.17	**0.00
	Control	0	0		
Transparency	Experiment	21	53.84	20.1	**0.00
	Control	1	2.56		
Removal of body parts	Experiment	36	92.3	66.58	**0.00
	Control	0	0		
thin people	Experiment	23	58.97	18.051	**0.00
	Control	5	12.82		

** P < 0.01

In table (2), there was a significant difference between the two study and control groups in terms of the frequency of all the desired signs except for the removal of the eyes.

Discussion

At the first stage of the study, the signs of anxiety in children's drawings were identified by reviewing the theoretical literature and experts' opinions. This list included 34 signs, including two parts of the overall structure of the painting (20 signs) and drawing signs in people's paintings (14 signs). At the second stage of the study, the symptoms of anxiety in the family painting test of children with anxiety (experimental group) and children without anxiety (control group) were compared. The results showed that in total there is a significant difference in 16 signs in the general structure of the painting (Table 1) and 13 signs in the painting of

people (Table 2) between the two experimental group and the control group, and these signs can be used as a criterion for screening. Gray used distressed children in their family paintings. Considering the importance of identifying and screening children with anxiety disorders, it is suggested to pay more attention to these signs in children's family drawings.

Among the limitations of the present study can be the limited size of the research sample and the selection of only kindergarten children of Kashan. Therefore, caution should be observed in generalizing the results. Finally, it is suggested that the validity of the signs of anxiety in the drawing of children's family should be analyzed and investigated in the drawing of other groups of children from different statistical samples, so that the signs can be identified more accurately.

شناسایی و اعتباریابی نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی خانواده کودکان ۴ تا ۶ سال

نیره ایلیات: کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، ایران

nayere.ilyat@gmail.com

مسعود کیانی : استادیار روان‌شناسی تربیتی، گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، ایران

m.kiani@kashanu.ac.ir

چکیده

هدف از این مطالعه شناسایی و اعتباریابی نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی خانواده کودکان ۴ تا ۶ ساله بود. در این پژوهش از روش‌های پژوهش تحلیل محتوا و پس‌رویدادی استفاده شد. جامعه آماری شامل کودکان ۴ تا ۶ ساله مهد کودک‌های شهر کاشان بود. برای انتخاب نمونه از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شد. برای غربال‌گری کودکان مضطرب در مجموع والدین ۱۲۸ کودک ۴ تا ۶ ساله آزمون اضطراب پیش‌دستانی اسپنس نسخه والد را تکمیل کردند. از بین کودکان مبتلا به اضطراب ۳۹ نفر در گروه مطالعه و از میان کودکان بدون نشانه‌های اضطرابی ۳۹ نفر در گروه گواه به صورت تصادفی گمارش شدند. در مرحله اول پژوهش، براساس بررسی پیشینه نظری و پژوهشی و نظر متخصصان، در مجموع ۳۴ نشانه اضطراب در نقاشی کودکان در دو مقوله ساختار کلی نقاشی (۲۰ نشانه) و ترسیم آدم (۱۴ نشانه) شناسایی شد. در مرحله دوم از کودکان هر دو گروه آزمایش و گواه آزمون نقاشی خانواده گرفته شد و نقاشی‌های ترسیم‌شده با استفاده از چک‌لیست پژوهشگر ساخته ارزیابی علائم اضطراب بررسی شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که در نقاشی کودکان از خانواده بین دو گروه مطالعه (کودکان مضطرب) و گواه (کودکان بدون اضطراب) در ۱۶ نشانه در ساختار کلی نقاشی و ۱۳ نشانه در ترسیم آدم تفاوت معنی‌داری وجود دارد. نتایج این پژوهش بیان می‌کند که می‌توان از نقاشی کودکان در کنار سایر روش‌ها و ابزارهای تشخیصی به‌عنوان ابزاری برای غربال‌گری اضطراب کودک استفاده کرد.

واژگان کلیدی: اضطراب، نقاشی کودک، آزمون نقاشی خانواده

مقدمه

کنند. در نظریه روان‌کاوی، به نقاشی کودکان و نقش آن به‌عنوان ابزاری فرافکن جهت بروز احساسات و تعارضاتی که کودک قادر به بیان آنها به‌صورت کلامی نیست، توجه ویژه‌ای شده است (Cherney et al., 2006). متخصصان با بررسی و تفسیر نقاشی کودکان می‌توانند به اطلاعات ارزشمندی در رابطه با خصوصیات شخصیتی، ظرفیت‌های روانی، خصوصیات عاطفی و هیجانی، اضطراب‌ها، فشارها و علایق درونی آنها دست یابند (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۴).

ترسیم نقاشی توسط کودکان علاوه بر آنکه اطلاعات بسیار زیادی را درباره خودپنداره، خودآرمانی، ادراک از جنس مخالف، سطح سازگاری، اضطراب، تماس با واقعیت و حوزه‌های تعارض در اختیار روان‌شناسان قرار می‌دهد، می‌تواند بستر لازم را برای بیان احساسات کودک و تخلیه هیجانی در راستای بروز اضطراب‌ها و نگرانی‌ها فراهم کند (Groth-Marnat, 2016). براین‌اساس، تاکنون آزمون‌های متعددی با استفاده از تکنیک‌های ترسیمی و نقاشی ساخته شده است که از جمله آنها می‌توان به آزمون نقاشی آدمک گودیناف^۱، آزمون ترسیم خانواده^۲، آزمون خانه-درخت-آدم^۳، آزمون نقاشی خانواده جنبشی^۴ و آزمون نقاشی انگیزشی^۵ اشاره کرد.

آزمون ترسیم خانواده، ابزاری برای سنجش میزان رشد شناختی-هیجانی، سلامت روان و ارزیابی درک کودکان از روابط خانوادگی‌شان است (Biasi, Bonaiuto & Levin, 2015). در این آزمون، نقاشی کودک از خانواده‌اش در سه سطح ترسیمی، ساخت صوری و محتوای نقاشی تحلیل و تفسیر می‌شود. در سطح ترسیمی، به وسعت و نیروی خطوط در نقاشی، ریتم یا آهنگ، ناحیه و جهت ترسیم توجه می‌شود. در سطح ساخت صوری، به ارزشیابی غنا و درجه تکامل

اختلال اضطراب به‌عنوان یکی از مشکلات شایع در دوران کودکی شناخته می‌شود و توانایی کودکان را برای رفتارهای بهنجار محدود می‌کند (Azham & Janon, 2021). کودکان اضطرابی علاوه بر رنج‌بردن از استرس‌ها و فشارهای روانی مداوم، ممکن است در معرض ابتلا به سایر اختلالات روانی و کاهش کیفیت زندگی قرار گیرند (Reardon & Ball, 2022). میزان شیوع اختلالات اضطرابی در دوران کودکی و اوایل نوجوانی تقریباً ۱۰ درصد تخمین زده شده است و با افزایش سن می‌تواند سیر صعودی داشته باشد و شیوع آن در دخترها بیشتر از پسرها گزارش شده است (اصلی آزاد و همکاران، ۱۳۹۱).

براساس یافته‌های پژوهشی، تشخیص مشکلات روانی کودکان برای خودشان بسیار دشوار است و هر کودک دارای ویژگی‌ها و شرایط روانی خاصی است که برای شناخت و وارد شدن به دنیای آنها دوروش مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. روش اول این است که به بازی‌ها، گفتار و داستان‌های کودکان توجه شود و راه دوم اینکه نقاشی‌ها، نوشتارها و داستان‌های آنها بررسی شود. با این دو روش می‌توان وارد دنیای کودکان شد، آنها را درک کرد و مشکلاتشان را تشخیص داد (Stricker & Lally, 2015). به‌نقل از جمالی‌تبار، رحیمیان بوگر و مکرمی، (۱۳۹۶).

نقاشی کودکان به‌عنوان یک ابزار فرافکن می‌تواند اطلاعاتی وسیعی درباره دنیای درونی و بیرونی آنها و درکشان از خانواده و والدینشان به روان‌شناسان بدهد (Goldner, Edelstein & Habshush, 2015). درواقع، این نقاشی‌ها به‌صورت خط و شکل، ناخودآگاه کودک را آشکار می‌سازند (Metin & Aral, 2012).

نقاشی کودکان می‌تواند آینه احساسات، افکار و تعارض‌های فکری آنان باشد و متخصصان از آن به‌عنوان ابزاری کارآمد در مصاحبه تشخیصی استفاده

1. Goodenough Draw-A-Man Test
2. Family Drawing Test
3. House-Tree-Person test
4. Kinetic Family Drawing Test
5. Motivational Drawing Test

ترسیم آدم‌ها تحلیل و بررسی شود. آزمون نقاشی خانواده به این دلیل انتخاب شد که این آزمون امکان فرافکنی احساسات و هیجانات کودک در ارتباط با بافت خانواده و روابط افراد با هم را فراهم می‌کند و تاکنون در هیچ پژوهشی به بررسی نشانه‌های اضطراب کودکان در ترسیم خانواده‌شان پرداخته نشده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

(۱) با توجه به پیشینه نظری و پژوهشی موجود، چه نشانه‌هایی از اضطراب در نقاشی کودکان مضطرب شناسایی شده است؟

(۲) کدام نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی خانواده کودکان مضطرب (گروه مطالعه) در مقایسه با کودکان فاقد اضطراب (گروه گواه) دارای اعتبار است و می‌تواند به عنوان ملاکی برای غربال‌گری آنان استفاده شود؟

روش پژوهش

روش پژوهش از نظر هدف کاربردی است که با روش آمیخته (کیفی و کمی) به تحلیل نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان می‌پردازد. در بخش اول پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شد و پس از بررسی پژوهش‌های متعدد، ۱۲ پژوهش معتبر شناسایی شد و کلیه علائم اضطراب در این پژوهش‌ها به صورت چک‌لیست فهرست شد. سپس برای بررسی روایی صوری چک‌لیست اولیه در اختیار ۵ تن از استادان حوزه روان‌شناسی قرار گرفت و چک‌لیست نهایی تهیه شد. چک‌لیست نهایی به دو بخش علائم اضطراب در ساختار کلی نقاشی (۱۹ نشانه) و نشانه‌های ترسیمی در نقاشی آدم‌ها (۱۴ نشانه) در آزمون نقاشی خانواده تقسیم شد.

بخش دوم پژوهش با روش کمی و پس‌رویدادی به اجرا گذاشته شد. ابتدا با استفاده از آزمون اضطراب

نقاشی، پویایی ترسیم و تعامل بین اشخاص پرداخته می‌شود و در نهایت، در سطح محتوای نقاشی، به تفسیر نقاشی کودک بر مبنای نظریه روان‌تحلیل‌گری و مکانیزم‌های دفاعی کودک علیه اضطراب اشاره می‌شود (Corman, 1964).

در پژوهش‌های متعددی به بررسی شاخص‌های اضطراب در نقاشی کودکان پرداخته شده است. هندلر و ریهر (۲۰۱۰) نشانه‌های اضطراب را در نقاشی کودکان شامل سایه‌زنی، پاک کردن مکرر، افزایش اندازه (اندازه سر، نسبت بدن با سر)، افزایش فشار در ترسیم خط، حذف کردن، نادیده گرفتن جزئیات، تحریف کردن، ساده‌سازی سر، ساده‌سازی تنه، ناپیوستگی و ترسیم نکردن خط دانسته‌اند (Handler, & Reyher, 2010). یاداوا و گرگ (2020) به بررسی نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان در مطب دندان‌پزشکی پرداختند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که نشانه‌های اضطراب شامل سایه‌زنی، بزرگ‌نمایی یا مبالغه، حذف دو یا چند جزء از بدن، شفافیت و ترسیم در حاشیه کاغذ بود (Yadav & Garg, 2020). شنگ (2019) در پژوهشی با استفاده از آزمون ترسیم خانه-درخت-آدم به غربال‌گری اضطراب در نقاشی کودکان سرطانی پرداخت. خطوط موج‌دار و منحنی، اندازه‌های بسیار بزرگ، خطوط خیلی پررنگ یا کم‌رنگ، چهره‌های عصبانی، استفاده از رنگ سیاه، سایه‌زنی، پاک کردن مکرر، فاصله بیش از حد میان خانه، درخت و آدم و فاصله‌های کم و زیاد بین افراد از جمله نشانه‌های اضطرابی بودند که در نقاشی کودکان سرطانی مشاهده شدند (Sheng, et al., 2019).

هدف پژوهش حاضر، بررسی نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان مضطرب ۴ تا ۶ سال بر اساس آزمون ترسیم خانواده است. در این پژوهش، تلاش بر آن است که نشانه‌های اضطراب با توجه به ساختار کلی نقاشی و

و ۵ حیطه دارد: اضطراب جدایی، اضطراب فراگیر، اضطراب اجتماعی، ترس از آسیب جسمانی و وسواس بی‌اختیاری (Spence et al., 2001). براساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (اصلاً درست نیست، به‌ندرت درست است، گاهی درست است، اغلب درست است، همیشه درست است) با امتیازبندی صفر تا چهار به سنجش اضطراب کودکان می‌پردازد. نمره کلی اضطراب از مجموع این پنج مقیاس برآورد می‌شود. پس از ۲۸ ماده، سؤال‌هایی از تجربه کودک درباره رویدادهای آسیب‌زا پرسیده می‌شود که به آن نمره‌ای تعلق نمی‌گیرد؛ اما اگر کودک چنین رویدادی تجربه کرده باشد، با ۵ ماده دیگر که هدفش نشانه‌های اختلال اضطراب پس از حادثه است، دنبال می‌شود. در نمره کل، نمره این ۵ ماده محاسبه نمی‌شود و صرفاً برای توجه بالینی به این اختلال آورده شده است. اعتبار آزمون شامل همسانی درونی زیرمقیاس‌ها، همبستگی بین نتایج کسب‌شده از پدران و مادران، تحلیل‌های ماده-کل و همبستگی‌های بازآزمایی است و روایی مقیاس هم براساس مقایسه نتایج گروه کودکان مبتلا به اختلال‌های اضطرابی و کودکان بهنجار است. پایایی آزمون فوق در پژوهش قنبری و خان‌محمدی (۱۳۹۳) با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ بالای ۷۵ درصد برآورد شده است (Edwards et al., 2010, Spence). در پژوهش حاضر میزان پایایی از طریق آلفای کرونباخ، ۰/۹۲ به دست آمده است که نشان از پایایی ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش دارد.

آزمون ترسیم خانواده (FDT^۲): نقاشی

خانواده را ابتدا داپل^۳ (1931) و وولف^۴ (1942) پیشنهاد کردند؛ اما پس از آن، هالس^۵ (1951) آن را به‌عنوان آزمون ترسیم خانواده به‌طور کامل‌تر تدوین

کودکان پیش‌دبستانی (Spence et al., 2001)، کودکان مبتلا به اضطراب و فاقد اضطراب شناسایی شدند. از بین کودکان مضطرب ۳۹ نفر به‌صورت تصادفی در گروه مطالعه و از بین کودکان فاقد اضطراب ۳۹ نفر به‌صورت تصادفی در گروه گواه قرار گرفتند. از کودکان هر دو گروه مطالعه و گواه خواسته شد که خانواده خودشان را ترسیم کنند. در این مرحله از پژوهش به‌منظور تحلیل نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان از روش تحلیل محتوا استفاده شد.

جامعه آماری و نمونه پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه کودکان ۴ تا ۶ سال ثبت‌نام‌کننده در مهدکودک‌های زیر نظر بهزیستی شهر کاشان بود. در این پژوهش انتخاب آزمودنی‌ها بدین ترتیب صورت گرفت که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای ساده از بین مهدکودک‌های شهر کاشان پنج مهدکودک به‌صورت تصادفی انتخاب شدند و در مجموع، ۱۲۸ کودک مورد پیش‌آزمون قرار گرفتند. در نهایت، کودکان دچار اضطراب با آزمون اضطراب کودکان پیش‌دبستانی اسپنس (2001) غربال‌گری شدند و از بین آنها ۳۹ نفر کودک دارای اضطراب در گروه مطالعه و ۳۹ نفر کودک بدون نشانه‌های اضطرابی در گروه گواه به‌صورت تصادفی قرار گرفتند و سپس با استفاده از آزمون ترسیم خانواده، نشانه‌های اضطراب در نقاشی‌های کودکان بین دو گروه تحلیل شد.

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه اضطراب کودکان پیش‌دبستانی اسپنس و همکاران (SCAS)^۱: مقیاس اضطراب کودکان را اسپنس و همکاران (2001) طراحی کرده‌اند. این پرسشنامه نسخه والدین است که ۲۸ سؤال

2. Family Drawing Test
3. Dapple
4. Wolf
5. Hulse

1. Spence Children's Anxiety Scale

چک‌لیست نشانه‌های اضطراب در نقاشی

کودکان: برای تهیه چک‌لیستی از نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان، در گام اول مقاله‌ها و پژوهش‌های موجود در داخل و خارج از کشور بررسی شد و نشانه‌های گزارش شده اقتباس شد. سپس نشانه‌هایی که با یکدیگر هم‌پوشانی داشتند، حذف شد و چک‌لیستی از نشانه‌های احتمالی اضطراب در نقاشی کودکان تهیه شد. در مرحله بعدی، چک‌لیست تهیه شده در اختیار ۵ تن از استادان حوزه روان‌شناسی قرار گرفت تا گویه‌ها بررسی و ساختار دقیق‌تری فراهم شود. در نهایت، چک‌لیستی براساس نظر متخصصان در دو بخش ساختار کلی نقاشی و نشانه‌های ترسیمی در نقاشی آدم‌ها فراهم شد. در زمینه ساختار کلی نقاشی، چک‌لیست دارای ۲۰ نشانه و در زمینه نقاشی آدم‌ها ۱۴ نشانه بود که در مجموع، ۳۴ نشانه اضطراب برای بررسی نقاشی کودکان تحلیل و بررسی شد. ملاک ارزیابی نقاشی کودکان در هر دو گروه مطالعه و گواه این چک‌لیست بود و در صورت وجود نشانه از گزینه «بله» و در صورت نبود نشانه از گزینه «خیر» استفاده شد.

۱- سایه‌زنی؛ ۲- پاک کردن زیاد؛ ۳- افزایش اندازه؛ ۴- افزایش فشار؛ ۵- حذف کردن؛ ۶- ازدست‌دادن جزئیات؛ ۷- تحریف کردن؛ ۸- ساده‌سازی؛ ۹- ناپوستگی خطوط؛ ۱۰- ترسیم نکردن؛ ۱۱- خطوط بسیار پررنگ و کم‌رنگ؛ ۱۲- اندازه کوچک؛ ۱۳- تکمیل نکردن نقاشی؛ ۱۴- حذف؛ ۱۵- کم بودن تعداد عناصر؛ ۱۶- نقاشی در پایین صفحه؛ ۱۷- نقاشی در حاشیه صفحه؛ ۱۸- نارزنده‌سازی خود؛ ۱۹- استفاده از رنگ‌های تیره (بنفش و سیاه)؛ ۲۰- اضافه کردن جزئیات.

۱- آدمک کوچک؛ ۲- فاقد تنه یا اجزا؛ ۳- پاهای کوچک و ناستوار؛ ۴- دهان به صورت خطی یا نامنظم؛ ۵- تأکید بر چشم‌ها؛ ۶- حذف چشم‌ها؛ ۷- سر بزرگ؛ ۸- بازوهای نامنطف و افقی؛ ۹- حذف قسمت‌های بدن؛ ۱۰- سایه‌زدن چهره؛ ۱۱- چهره عصبی؛ ۱۲- شفافیت؛ ۱۳- حذف اجزای بدن؛ ۱۴- آدمک‌های باریک.

شاخص‌های آماری-توصیفی (میانگین، انحراف معیار، فراوانی، درصد فراوانی، چولگی و کشیدگی) استفاده شد. در بخش آمار استنباطی نیز از آزمون خی دو جهت

کرد (صالحی، علیایی‌زند و بهرامی ۱۳۸۹). آزمون ترسیم خانواده و مصاحبه آن به‌عنوان یک روش فرافکن با تفسیر مبتنی بر روان‌تحلیل‌گری به بررسی مسائل و تعارض‌های خانوادگی می‌پردازد (Groth-Marnat, 2016). از آنجا که از آزمون ترسیم خانواده برای ارزیابی مسائل و اختلال‌های مختلف کودکان استفاده می‌شود و برخی اختلال‌ها به نشانه‌های خاصی حساس هستند، استفاده از آن می‌تواند مفید واقع شود (صادق‌آبادی، الهی و کاظمی، ۱۳۹۴). آزمون ترسیم خانواده در بین انواع آزمون‌های ترسیمی از مرتبه ویژه‌ای برخوردار است که از علل اهمیت آن می‌توان به بازتاب محتوای عمیق شخصیت اشاره کرد. همچنین، می‌توان گفت آزمون ترسیم خانواده روشی است که کودک ما را به ژرفای مسائل و مشکلات خود راهنمایی می‌کند (ناجی، ۱۳۹۶). پژوهش‌های مختلفی درباره اعتبار و روایی آزمون ترسیم خانواده انجام شده است که مقدار آلفای کرونباخ آن ۰/۸۷ گزارش شده است (صالحی، علیایی‌زند و بهرامی، ۱۳۸۹).

گویه‌های تحلیل ساختار کلی نقاشی

گویه‌های تحلیل نقاشی آدم‌ها

یافته‌ها

داده‌ها و اطلاعات به‌دست‌آمده در دو بخش توصیفی و استنباطی توسط نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ تجزیه و تحلیل شدند. به‌منظور تحلیل توصیفی داده‌ها از

بررسی معنی‌داری تفاوت برای فراوانی نشانه‌های اضطراب در دو گروه مطالعه و گروه گواه استفاده شد.

جدول ۱: آمار توصیفی مؤلفه‌های مقیاس اضطراب اسپنس در گروه آزمایش و گواه

Table 1

Descriptive statistics of Spence anxiety scale components in experimental and control groups

متغیر	گروه	میانگین	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
اضطراب تعمیم‌یافته	مطالعه	۹/۷۹	۴/۹۵	۰/۴	۰/۲۵
	گواه	۶/۳۸	۵/۹	۱/۳	۱/۲۷
هراس اجتماعی	مطالعه	۹/۱۷	۴/۹۳	۰/۷	۰/۷۴
	گواه	۶/۳۸	۵/۷	۱/۲۳	۱/۱۶
وسواس فکری	مطالعه	۸/۶۴	۴/۳۶	۰/۴۶	-۰/۱۶
	گواه	۴/۸۲	۵/۶۵	۱/۸۲	۰/۷۴
جراحت جسمانی	مطالعه	۱۳/۲۰	۶/۰۶	۰/۲۵	-۰/۹۸
	گواه	۷/۶۹	۶/۹	۱/۱۸	۱/۱۰
اضطراب جدایی	مطالعه	۱۱/۴۸	۴/۸۲	۰/۵۲	-۰/۴۳
	گواه	۸/۳۰	۵/۷۱	۰/۷۱	-۰/۲۸
نمره کل	مطالعه	۵۲/۱۷	۱۷/۵۸	۰/۵۰	-۰/۵۸
	گواه	۲۷/۷۱	۱۶/۱۱	۰/۵۵	-۰/۲۴

همان‌طور که اطلاعات جدول ۱ نشان می‌دهد، میانگین نمرات گروه مطالعه از میانگین نمرات گروه گواه در مقیاس اضطراب اسپنس در همه مؤلفه‌ها بیشتر بوده است. تمامی کودکان گروه آزمایش براساس

مقیاس اسپنس دارای اضطراب تشخیص داده شده‌اند و نمره کودکان گروه گواه پایین‌تر از نقطه برش و در نتیجه، در سطح فاقد اضطراب قرار داشته است.

جدول ۲: فراوانی مشاهده‌شده، درصد فراوانی و آزمون مجذور خی نشانه‌های اضطراب در نقاشی خانواده دو گروه

مطالعه و گواه

Table 2

Confirmed frequency, frequency percentage and chi-square test of anxiety symptoms in family painting of two study and control groups

متغیرها	گروه	فراوانی مشاهده‌شده	درصد فراوانی	مجذور خی	سطح معنی‌داری
سایه‌زنی	مطالعه	۲۸	۷۱/۷۹	۴۳/۶۸	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
پاک کردن زیاد	مطالعه	۳	۷/۶۹	۳/۱۲	۰/۰۷
	گواه	۰	۰		
افزایش اندازه	مطالعه	۱۳	۳۳/۳۳	۱۵/۶۰	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
افزایش فشار	مطالعه	۳۱	۷۹/۴۸	۵۱/۴۴	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
حذف کردن	مطالعه	۱۸	۴۶/۱۵	۲۰/۱۰۹	۰/۰۰**
	گواه	۲	۵/۱۲		
از دست دادن	مطالعه	۱۴	۳۵/۸۹	۷/۲۲	۰/۰۰**

متغیرها	گروه	فراوانی مشاهده شده	درصد فراوانی	مجذور خی	سطح معنی داری
جزئیات	گواه	۵	۱۲/۸۲		
تحریف کردن	مطالعه	۳	۷/۶۹	۳/۱۲	۰/۰۷
	گواه	۰	۰		
ساده سازی	مطالعه	۳۰	۷۶/۹۲	۴۸/۷۵	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
نایبوستگی خطوط	مطالعه	۴	۱۰/۲۵	۴/۲۱	۰/۰۴*
	گواه	۱	۲/۵۶		
ترسیم نکردن	مطالعه	۰	۰	---	----
	گواه	۰	۰		
خط کم رنگ یا پررنگ	مطالعه	۳۰	۷۶/۹۲	۴۸/۷۵	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
اندازه کوچک	مطالعه	۲۲	۵۶/۴۱	۳۰/۶۴	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
تکمیل نکردن نقاشی	مطالعه	۱	۲/۵۶	۱/۰۱	۰/۳۱
	گواه	۰	۰		
حذف	مطالعه	۱۱	۲۸/۲۰	۱۲/۸	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
کم بودن تعداد عناصر	مطالعه	۱۴	۳۵/۸۹	۱۳/۹۴	۰/۰۰**
	گواه	۲	۵/۱۲		
نقاشی در پایین صفحه	مطالعه	۱۵	۳۸/۴۶	۱۸/۵۸	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
نقاشی در حاشیه صفحه	مطالعه	۷	۱۸/۴۲	۷/۶۹	۰/۰۰۶
	گواه	۰	۰		
نارزنده سازی خود	مطالعه	۲۸	۷۱/۷۹	۴۳/۶۸	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
استفاده از رنگ‌های تیره	مطالعه	۱۶	۴۱/۰۲	۲۰/۱۹	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
اضافه کردن جزئیات	مطالعه	۳۴	۸۷/۱۷	۱۱/۰۱	۰/۰۰**
	گواه	۲۲	۵۶/۴۱		

* P<0/05 ** P<0/01

خطوط، خط کم رنگ و پررنگ، اندازه کوچک، حذف، کم بودن تعداد عناصر، نقاشی در پایین صفحه، نقاشی در حاشیه صفحه، نارزنده سازی خود، استفاده از رنگ‌های تیره و اضافه کردن جزئیات تفاوت معناداری وجود دارد. اما از لحاظ مؤلفه پاک کردن زیاد، تحریف کردن، عدم ترسیم، عدم تکمیل نقاشی تفاوت

همانطور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود برای هر یک از نشانه‌های اضطراب؛ فراوانی، درصد فراوانی و نتایج آزمون خی دو تفاوت بین فراوانی‌های مشاهده شده در هر دو گروه مطالعه و گواه ارایه شده است. بر طبق داده‌های جدول بین دو گروه مطالعه و گواه از نظر نشانه‌های سایه‌زنی، افزایش اندازه، افزایش فشار، حذف کردن، از دست دادن جزئیات، ساده سازی، نایبوستگی

معناداری بین فراوانی این نشانه‌ها در دو گروه تفاوتی وجود ندارد.

جدول ۳: فراوانی مشاهده، درصد فراوانی و آزمون مجذور خی نشانه‌های اضطراب در نقاشی آدم‌ها دو گروه مطالعه و گواه

Table 3

Frequency, percentage and the chi-square test of anxiety symptoms in the people drawing in experimental and control groups

متغیرها	گروه	فراوانی مشاهده شده	درصد فراوانی	مجذور خی	سطح معنی داری
آدمک کوچک	مطالعه	۲۴	۶۱/۵۳	۳۴/۶۶	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
فاقد تنه و اجزا	مطالعه	۹	۲۳/۰۷	۱۰/۱۷	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
پاهای کوچک و نااستوار	مطالعه	۲۷	۶۹/۲۳	۴۱/۲۹	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
دهان به صورت خطی	مطالعه	۳۳	۸۴/۶۱	۵۷/۲۰	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
تأکید بر چشم‌ها	مطالعه	۱۴	۸۹/۳۵	۱۷/۰۶	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
حذف چشم‌ها	مطالعه	۱	۲/۵۶	۱/۰۱	۰/۳۱
	گواه	۰	۰		
سر بزرگ	مطالعه	۲۰	۵۱/۲۸	۲۶/۸۹	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
بازوهای نامنعطف	مطالعه	۱۹	۴۸/۷۱	۱۶/۲۰	۰/۰۰**
	گواه	۳	۷/۶۹		
حذف قسمت‌هایی از بدن	مطالعه	۳۸	۹۷/۴۳	۷۴/۱۰	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
سایه زدن چهره	مطالعه	۲۰	۵۱/۲۸	۲۶/۸۹	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
چهره عصبانی	مطالعه	۹	۲۳/۰۷	۱۰/۱۷	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
شفافیت	مطالعه	۲۱	۵۳/۸۴	۲۰/۱۰	۰/۰۰**
	گواه	۱	۲/۵۶		
حذف اجزای بدن	مطالعه	۳۶	۹۲/۳۰	۶۶/۵۸	۰/۰۰**
	گواه	۰	۰		
آدم‌های باریک	مطالعه	۲۳	۵۸/۹۷	۱۸/۰۵۱	۰/۰۰**
	گواه	۵	۱۲/۸۲		

** P<0/01

خی دو تفاوت بین فراوانی‌های مشاهده شده در هر دو گروه مطالعه و گواه ارائه شده است. در رابطه با نقاشی

در جدول ۳ برای هر یک از نشانه‌های اضطراب در ترسیم آدمک فراوانی، درصد فراوانی و نتایج آزمون

مضطرب و عادی اعتبار دارد و فراوانی این نشانه‌ها در گروه کودکان مضطرب بالاتر از کودکان عادی است. یافته‌های حاصل با نتایج پژوهش‌های (Handler & Reyher, 2010; Lovely Lucky, 2014; Sheng et al., 2019; Yadav & Garg, 2020; Onur et al., 2020, خطیری و نورانی، ۱۳۹۷؛ شفیع، سلیمی و کردمیرزا، ۱۳۹۲) هم‌سو است.

براساس یافته‌های به‌دست آمده می‌توان گفت به‌علت اینکه رشد شناختی و کلامی کودکان هنوز به مرحله‌ای نرسیده که ما بتوانیم درباره آنها شناخت پیدا کنیم، بهترین راه برای شناخت افکار، ناکامی‌ها، فشارها و اضطراب‌ها نقاشی است (دادستان، ۱۳۹۹). همچنین، از آنجاکه کودکان مضطرب نمی‌توانند کودکان آرامی باشند، در نقاشی‌های خود برون‌ریزی می‌کنند؛ بنابراین، می‌توان از طریق نقاشی به احساساتی پی برد که صحبت درباره آن برای کودک دشوار است (Silver-Rowley, 2015). در نقاشی کودکان مضطرب خط‌های شکسته، ناپیوستگی خطوط و خط‌های موازی به‌علت خشم و حالات خلقی می‌تواند بیانگر اضطراب باشد (خالقی و همکاران، ۱۳۹۴). زمانی کودک در نقاشی چیزی را حذف می‌کند که برای او یک عامل تهدیدکننده باشد. مثلاً ممکن است کودک نسبت به خواهر بزرگ‌ترش یا فرزندی که در راه است، حساس باشد؛ بنابراین، او را حذف می‌کند. همچنین، ممکن است اضطراب، ناشی از سائق‌های درونی فرد باشد. زمانی که کودک موضوع اضطراب‌برانگیز را در قالب عناصر دیگر می‌کشد، در واقع از مکانیسم جابه‌جایی برای برون‌ریزی خود استفاده می‌کند (Corman, 1964).

علاوه‌براین، زمانی که کودک خودش را کوچک می‌کشد یا با فاصله و پایین‌تر از دیگران ترسیم می‌کند، در واقع به نازرنده‌سازی خود می‌پردازد. آدم در نقاشی این کودکان معلول، فاقد تنه یا اجزا، اجزای بدن به‌صورت ناقص و چسبیده و پاها کوچک و ناستوار

آدمک بین دو گروه مطالعه و گواه از لحاظ فراوانی همه نشانه‌های موردنظر به‌جز حذف چشم‌ها تفاوت معناداری وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، شناسایی و اعتباریابی نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی خانواده کودکان ۴ تا ۶ سال بود. ابتدا با بررسی پیشینه نظری و پژوهشی نشانه‌های اضطراب در نقاشی کودکان در پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه (از جمله Yadav & Garg, 2020, Onur et al., 2020; Sheng et al., 2019; Mathur et al., 2017; Lovely Lucky, 2014; Handler & Reyher, 2010; خطیری و نورانی، ۱۳۹۷؛ ابراهیمی مقدم، ۱۳۹۲؛ سید اسماعیلی قمی و شیخ الاسلامی، ۱۳۹۲؛ شفیع، سلیمی و کردمیرزا، ۱۳۹۲) تحلیل و شناسایی شد و با در نظر گرفتن دیدگاه‌های ۵ تن از استادان حوزه روان‌شناسی، چک‌لیستی دربرگیرنده ۳۴ گویه اضطراب کودکان در ترسیم نقاشی (۲۰ گویه ساختار کلی نقاشی و ۱۴ گویه ترسیم آدم) تهیه شد.

در ادامه به بررسی این موضوع پرداخته شد که کدام نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی خانواده کودکان مضطرب (گروه مطالعه) در مقایسه با کودکان فاقد اضطراب (گروه گواه) ملاک مناسبی برای غربال‌گری به حساب می‌آیند. با توجه به نتایج به‌دست آمده از تحلیل‌های آماری داده‌های پژوهش، در نقاشی خانواده کودکان نشانه‌های سایه‌زنی، افزایش اندازه، افزایش فشار، حذف کردن، ازدست‌دادن جزئیات، ساده‌سازی، ناپیوستگی خطوط، خط کم‌رنگ و پررنگ، اندازه کوچک، حذف، کم‌بودن تعداد عناصر، نقاشی در پایین صفحه، نقاشی در حاشیه صفحه، نازرنده‌سازی خود، استفاده از رنگ‌های تیره و اضافه‌کردن جزئیات در نقاشی دو گروه کودکان

کشیده می‌شود. در واقع، کودکانی که به نارزنده‌سازی خود در نقاشی می‌پردازند، کودکانی با اعتماد به نفس پایین و مضطرب هستند (دادستان، ۱۳۹۹). کودکانی که مشکلات درونی‌سازی شده مانند اضطراب دارند، کودکانی کناره‌گیر و منزوی هستند که در نقاشی خود اجزای صورت را کوچک‌تر می‌کشند و خطوط کم‌رنگ‌تر در نقاشی آنان دیده می‌شود. ترسیم نقاشی در سمت چپ پایین صفحه بیانگر گرایش به گذشته و دلبستگی به مادر است؛ چون کودکان مضطرب به امنیت نیاز دارند و زمانی که با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند، به گذشته و جایگاه امن قبلی خود رجوع می‌کنند. زمانی که کودک موضوعی را در نقاشی خود حذف می‌کند، نشان‌دهنده این است که آن موضوع برای کودک اضطراب‌زا است و به همین دلیل از مکانیزم نفی واقعیت استفاده می‌کند. پس وقتی که کودک یکی از والدین یا هر دو آنها را در نقاشی خود حذف کرده و نکشیده است، بیانگر این است که کودک مشکلات ارتباطی با این والدین دارد. گاهی کودک خودش را نقاشی نمی‌کند. در اینجا این موضوع وجود دارد که کودک از موقعیت خود از لحاظ سن و یا جنس ناراضی است و دلش می‌خواهد جای کسی دیگر باشد. زمانی هم وجود دارد که کودک بخشی از یک شخص را حذف می‌کند؛ مثلاً پاها یا اجزای صورت را نمی‌کشد که این نشانه احساس گنهکاری دانسته شده است (Corman, 1964). خطوط پررنگ در نقاشی نشان‌دهنده شهامت و برون‌گرایی است؛ اما خطوط کم‌رنگ نشان‌دهنده کم‌رویی، ناتوانی در تأیید خود و نداشتن اعتماد به نفس است. وقتی کودک یک شخص یا شیء را بزرگ‌تر از اندازه سایر عناصر نقاشی کشیده باشد، نشان‌دهنده این است که آن شخص یا شیء برای کودک بسیار جذاب است که می‌تواند به همانندسازی با او منجر شود. زمانی که کودک میل شدیدی به

کوچک کشیدن نقاشی خود دارد، نشان‌دهنده نداشتن نیروی حیاتی و داشتن اضطراب است (Corman, 1964). اگر کودک نمی‌تواند خطوط صاف رسم کند و همیشه خطوط موج‌دار و ناپوسته به کار می‌برد، نشانه ضعف هماهنگی حرکتی یا بی‌ثباتی عاطفی کودک است. زمانی که کودک در نقاشی خود از تصاویر بزرگ استفاده می‌کند، نشان‌دهنده برون‌ریزی مشکلات عاطفی اوست (دادستان، ۱۳۹۹).

اگر کودک در هنگام نقاشی کشیدن زیاد از پاک‌کن استفاده کند و بسیار زیاد کاغذش را عوض کند، بیانگر وسواس یا اضطراب در کودک است. ترسیم نقاشی در حاشیه کاغذ نشان‌دهنده این است که کودک کم‌رو و خجالتی است و ترسیم نقاشی در پایین صفحه نشان‌دهنده احساس فشار، اضطراب و یا ضعف در مقابل نیازهای غریزی است. اگر آدمک خیلی کوچک کشیده شود، بیانگر این است که کودک خجالتی است و اعتماد به نفس پایینی دارد و حتی دارای اضطراب و افسردگی است و اگر آدمک را در گوشه‌ای از کاغذ بکشد، نشانه این است که کودک خود را کم‌ارزش می‌داند. کشیدن لب‌های بهم‌فشرده و بسته نشانه این است که کودک از تنش یا فشاری رنج می‌برد. کشیدن چشم‌ها در نقاشی کودک، بیانگر اجتماعی بودن او و لذت بردن از تعاملات اجتماعی است و معمولاً دخترها چشم‌ها را خیلی بزرگ می‌کشند.

کشیدن دست و بازوهای بزرگ در نقاشی کودکان، بیانگر قدرت و کنترل است و برعکس، نکشیدن آنها احساس فقدان و بیهوده بودن را نشان می‌دهد. نکشیدن پاها نشان‌دهنده این است که کودک ضعیف و درون‌گرا است. اگر کودک آدمک را باریک و بلند بکشد، مشخص‌کننده این است که کودک از اندام خود راضی نیست و یا می‌ترسد که چاق شود و حتی اضطرابی در این موضوع دارد.

جنبه‌های دریافتی مرتبط با خانواده مورد توجه و تحلیل قرار گیرد.

در پایان، پیشنهاد می‌شود که باتوجه به اینکه کودک می‌تواند تحت تأثیر عواملی در لحظه کشیدن نقاشی باشد، در چند مرحله متوالی از کودک نقاشی گرفته شود که در واقع می‌تواند نتایج دقیق‌تری در اختیار ما بگذارد. همچنین، باتوجه به اینکه پژوهش حاضر تنها کودکان ۴ تا ۶ ساله را بررسی کرده است، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های مشابه دیگری در دیگر گروه‌های سنی نیز انجام شود. علاوه بر این، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی علاوه بر متغیر اضطراب، متغیرهای دیگری هم در نقاشی کودکان مورد توجه و شناسایی قرار گیرد. باتوجه به اینکه در این پژوهش از آزمون ترسیم خانواده استفاده شده است، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده از دیگر آزمون‌های نقاشی برای شناسایی مشکلات درونی‌سازی شده و برونی‌سازی شده کودکان استفاده شود.

تقدیر و تشکر

بدین وسیله از کادر مهدهای کودک، والدین و کودکان شرکت‌کننده در این پژوهش که حضور و همکاری آنان زمینه را برای انجام این پژوهش فراهم نمود، تقدیر و تشکر می‌شود.

منابع

اصلی آزاد، م.، عارفی، م.، فرهادی، ط. و شیخ‌محمدی، ر. (۱۳۹۱). اثربخشی بازی‌درمانی کودک‌محور بر اضطراب و افسردگی کودکان دختر دارای اختلال اضطراب و افسردگی در دوره دبستان. *مجله روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، ۲(۹)، ۷۱-۹۰.

سایه‌زدن کودک در نقاشی می‌تواند بیانگر این موضوع باشد که او می‌خواهد رنج یا اضطرابی را پنهان کند (دادستان، ۱۳۹۹)؛ بنابراین، باتوجه به توصیفات صورت‌گرفته و نظر به اهمیتی که اختلالات اضطرابی در زمان کودکی و تأثیری که در بزرگسالی کودک دارد، پیشنهاد می‌شود به این مؤلفه‌ها در نقاشی کودکان توجه بیشتری شود و با تشخیص به موقع، از مشکلاتی که ممکن است در آینده برای کودک اتفاق بیفتد، جلوگیری شود؛ بنابراین، به دانشجویان و پژوهشگران پیشنهاد می‌شود در این راستا پژوهش‌های بیشتری انجام دهند و سعی در توجه بیشتر به بررسی اختلالات کودکان در زمینه نقاشی برای کمک به این کودکان و والدین آنها داشته باشند.

محدودیت‌های پژوهش

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان به محدود بودن حجم نمونه پژوهش و انتخاب نمونه تنها از کودکان مهدکودک‌های شهر کاشان اشاره کرد؛ بنابراین، در تعمیم نتایج باید جانب احتیاط را رعایت کرد. از آنجاکه وجود اختلال‌های روان‌شناختی همود می‌تواند بر روی نقاشی کودکان تأثیرگذار باشد و در این پژوهش تنها بر روی اختلال اضطراب تأکید شده است، لازم است تمامی اختلال‌های دیگر مورد توجه و کنترل قرار گیرد که این موضوع برای پژوهشگران امکان‌پذیر نبود. بافت فرهنگی و جو خانواده متغیرهایی تأثیرگذار بر نقاشی کودکان از خانواده است. در پژوهش حاضر تنها به ویژگی‌های ساختاری نقاشی کودکان توجه شد و روابط اعضای خانواده و تأثیرگذاری آن بر اضطراب کودکان مورد توجه قرار نگرفت که بهتر است در پژوهش‌های دیگر علاوه بر ویژگی‌های ساختاری و بصری نقاشی کودکان،

- اعضای خانواده. *مجله پژوهش‌های تربیتی*، ۶، ۹۰-۱۰۳
- صادق‌آبادی، م.، الهی، ط. و کاظمی، م. (۱۳۹۴). بررسی تفاوت‌های جنسیتی در آزمون ترسیم خانواده. *مجله روان‌شناسی*، ۱۹(۱)، ۸۸-۱۰۱.
- قنبری، س. و خان‌محمدی، م. (۱۳۹۳). مقیاس اضطراب کودکان پیش‌دبستانی: پرسشنامه، روش اجرا و نمره‌گذاری. *مجله روان‌شناسی تحولی*، ۱۱(۴۱)، ۱۱۷-۱۱۵.
- خطیری، ا. و نورانی، م. (۱۳۹۷). تحلیل سطح ترسیمی آزمون خانواده در کودکان عادی و بدسرپرست (۴ تا ۶ ساله تهران). *مجله مبانی نظری هنرهای تجسمی*، ۳(۲)، ۴۳-۳۳.
- ناجی، ا. (۱۳۹۶). مقایسه ویژگی‌های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان عادی. *کنگره انجمن روان‌شناسی ایران*، ۱۲(۱)، ۱۷۲۵-۱۷۲۸.
- References
- Asli Azad, M., Arefy, M., Farhadi, T. & Sheykh Mohamadi, R. (2010). The effectiveness of child-centered play therapy on anxiety and depression in girls with anxiety and depression disorders in elementary school. *Journal of Psychological Methods and Models*, 2(9), 71-90. [In Persian]
- Azham, A.A. & Janon, N. S. (2021). The relationship between parental anxiety child's behavioral inhibition and child anxiety. *Southeast Asia Early Childhood Journal*, 10(1), 50-61.
- Biasi, V., Bonaiuto, P. & Levin, J. M. (2015). The "Colour Family Drawing Test": Assessing Children's Perception of Family Relationships. *Studies on Mental Health and Cross-Cultural Comparisons. Health*, 7, 300-307. <http://dx.doi.org/10.4236/health.2015.73034>
- Cherney, I. D., Seiwert, C. S., Dickey, T. M. & Flichtbeil, J. D. (2006). Children's drawings: A mirror to their minds. *Educational Psychology*, 26(1), 127-142. <https://doi.org/10.1080/01443410500344167>.
- سید اسماعیلی قمی، ن. و شیخ‌الاسلامی، ع. (۱۳۹۲). مقایسه نشانه‌های اضطراب و افسردگی در نقاشی آدمک دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و عادی. *فصلنامه روان‌شناسی افراد استثنایی*، ۳(۱۰)، ۱۱۳-۱۲۸.
- ابراهیمی مقدم، ح.، بدری‌زاده، ا. و فرهادی، ع. (۱۳۹۲). بررسی نشانه‌های اضطراب در آزمون نقاشی آدمک کودکان ۱۰ ساله شهر خرم‌آباد. *فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان*، ۱۵(۵)، ۹۴-۱۰۱.
- جمالی تبار، م.، رحیمیان بوگر، ا. و مکرمی، م. (۱۳۹۶). استفاده از آزمون‌های اندریافت کودکان و نقاشی فرافکن جهت غربال‌گری کودکان سازش‌نیافته. *فصلنامه سلامت روان کودک*، ۴(۳)، ۲۷-۳۷.
- حاتمی، ف.، قهرمانی، ل.، کاوه، م. و کشاورزی، س. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر آموزش مهارت خودآگاهی توأم با نقاشی بر خودکارآمدی نوجوانان. *روان‌شناسی بالینی*، ۲(۴)، ۸۹-۹۶.
- خالقی، م.، رحیمیان، ا.، زاده‌محمدی، ع. و سجادی، ف. (۱۳۹۴). نقاشی: کاربرد آن برای مشکلات رفتاری کودکان و نوجوانان. *نشر قطره*.
- دادستان، پ. (۱۳۹۹). *ارزشیابی شخصیت کودک براساس آزمون‌های ترسیمی*. انتشارات رشد.
- شفیعی، م.، سلیمی، ح. و کرد میرزا، ع. (۱۳۹۲). مقایسه نقاشی خانواده و نقاشی خانه‌درخت-آدم در دو گروه کودکان دارای والدین معتاد و غیرمعتاد. *فصلنامه اعتیادپژوهی سوءمصرف مواد*، ۷(۲۷)، ۱۴۸-۱۳۷.
- صالحی، ا.، علیایی‌زند، ش. و بهرامی، ه. (۱۳۸۹). ارزش تشخیصی آزمون ترسیم خانواده جهت شناسایی چگونگی ارتباط کودکان ۴ تا ۶ ساله با

- Khatiri, E. & Nourani, M. (2018). Analysis of drawing level of family test in normal and bad parenting children (aged 4-6 in Tehran). *Journal of Theoretical Principles of Visual Arts*, 3(2), 33-43. [In Persian]
- Lovely lucky, A. (2014). Validity of draw-a-person test as a measure of anxiety and aggression indices among schizophrenics of hospicio de san juan de dios. *Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research*, 2(3), 18-23.
- Mathur, J., Diwanji, A., Sarvaiya, B. & Sharma, D. (2017). Identifying dental anxiety in children drawing and correlating it with frankl's behavior rating scale. *International Journal of Clinical Pediatric Dentistry*, 10(1), 24-28.
- Metin, S. & Aral, N. (2012). Dort-Yedi Yaş çocuklarının Resim Gelisim Özelliklerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 55-69.
- Naji, A. (2017). Comparison of drawing characteristics of divorced boys and girls with normal children, *6th Congress of the Iranian Psychological Association*, 1725-1728. [In Persian]
- Onur, S. G., Altin, K. T., Yurtseven, B. D., Sandalli, N. & Haznedaroglu, E. (2020). Children drawing as a measurement of dental anxiety in paediatric dentistry. *International Journal of Pediatric Dentistry*. 30(6), 666-675.
- Reardon, T., Ball, S., Breen, M., Brown, P., Day, E., Ford, T., ... & Creswell, C. (2022). Identifying Child Anxiety Through Schools-identification to intervention (iCATS-i2i): protocol for single-arm feasibility trial. *Pilot and feasibility studies*, 8(1), 176.
- Sadeghabadi, M., Elahi, T., & Kazemi, M., (2015). Gender differences in The Family Drawing Test. *Journal of Psychology*, 19(1), 90-103. [In Persian]
- Salehi, A., Oliyayi Zand, Sh. & Bahrami, H. (2010). The diagnostic value of the family drawing test to identify how 4 to 6-year-old children relate to family members. *Journal of Educational Research*, 6, 90-103. [In Persian]
- Sayed Eslami Ghomi, N. & Sheykholeslami, A. (2013). A Comparison of signs of anxiety and Corman, L. (1964). *The Family Drawing Test in Medical-Pedagogical Practice*. P.U.F, Paris.
- Edwards, S. L., Rapee, R. M., Kennedy, S. J. & Spence, S. H. (2010). The assessment of anxiety symptoms in preschool-aged children: The revised Preschool Anxiety Scale. *Journal of Clinical Child Adolescence Psychology*, 39(3), 400-409.
- Dadsetan, P. (2020). *Evaluation of Children's Personality Based on Drawing Test*. Tehran: Roshd Pub. [In Persian]
- Ebrahimi Moghadam, H., Badrizadeh, A. & Farhadi, A. (2013). Examining the symptoms of anxiety in the dummy drawing test of 10-year-old children in Khorram Abad city. *Yafte Journal of Medical Sciences*, 15(5), 94-101. [In Persian]
- Ghanbari, S. & Khanmohammadi, M. (2014). Preschool children's anxiety scale: questionnaire, implementation method and scoring, *Journal of Developmental Psychology*, 11(41), 115-117. [In Persian]
- Goldner, L., Edelstein, M. & Habshush, Y. (2015). A glance at children's family drawings: Associations with children's and parent's hope and attributional style. *The Arts in Psychotherapy*, 43, 7-15.
- Groth-Marnat, G. (2016). *Handbook of psychological assessment (6th ed.)*. John Wiley & Sons Inc.
- Handler, L. & Reyher, J. (2010). Figure drawing anxiety indexes: a review of the literature. *Journal of Projective Techniques and Personality Assessment*, 29(3), 305-313.
- Hatami, F., Ghahremani, L., Kaveh, M. & Keshavarzi, S. (2015). Investigating the effect of teaching self-awareness skills with drawing on self-efficacy of teenagers. *Iranian Journal of Practice in Clinical Psychology*, 2(4), 89-96. [In Persian]
- Jamali Tabar, M., Rahimiyan Boogar, I. & Mokarami, M. (1396). Screening maladjusted children using children apperception test and projective drawing test. *Journal of Child Mental Health*, 4(3), 27-37. [In Persian]
- Khaleghi, M., Rahimiyan, A., Zadeh Mohammad, A. & Sajadi, F., (2015). *Drawing: Its Use for Behavioral Problems of Children and Adolescents*. Tehran: Ghatreh Pub. [In Persian]

- cancer patients. *Journal of Oncology*, 1-8
<https://doi.org/10.1155/2019/5062394>.
- Silver-Rawley, A. (2015). *The silver drawing test of cognition and emotion draw astory screening for depression and stimulus drawing techniques*. Roshd Publications. [In Persian]
- Spence, S. H., Rapee, R., McDonald, C. & Ingram, M. (2001). The structure of anxiety symptoms among preschoolers. *Behavior Research and Therapy*, 39, 1293-1316.
- Yadav, A. & Garg, S. (2020). Child drawing: A projective tool for dental anxiety assessment. *International Healthcare Research Journal*, 4(1), 19-25.
- depression in draw a person test in educable mentally retarded and normal students. *Psychology of Exceptional Individuals*, 3(10), 113-128. [In Persian]
- Shafiei, M., Salimi, H. & Kordmirza, E. (2013). The comparison of Drawing Family and The House-Tree-Person Test in children with addicted and non-addicted parent. *Research on Addiction*, 7(27) 137-148. [In Persian]
- Sheng, L., Yang, G., Pan, Q., Xia, C. & Zhao, L. (2019). Synthetic house tree person drawing test: a new method for screening anxiety in